

DROBNE PRACE I MATERIAŁY

SŁAWOMIR BRALEWSKI
UNIwersytet Łódzki*

Czy według Sokratesa z Konstantynopola i Hermiasza Sozomena kobieta heretyk mogła być piękna?

W *Historiach kościelnych* autorstwa Sokratesa z Konstantynopola i Hermiasza Sozomena wspomniane są kobiety różnorodnego stanu i statusu społecznego. Jedne wymienione są z imienia, o pozostałych wiadomo jedynie tyle, że były kobietami, matkami, żonami, córkami, wdowami czy dziewczynkami. Tak czy owak pojawiają się one w tle narracji historyków na temat dziejów Kościoła ukazanych wespół z wydarzeniami politycznymi. Zarówno Sokrates, jak i Sozomen najwięcej miejsca spośród wszystkich kobiet wspomnianych w swych dziełach poświęcili cesarzowemu. Wśród nich znalazła się wyjątkowo piękna kobieta: cesarzowa Justyna, żona Walentyniana I. Dla Sokratesa i Sozomena jako zwolenniczka arianizmu była heretykiem, ale czy heretyk mógł być piękny nawet wtedy, kiedy był kobietą? W jaki sposób Justyna została przedstawiona przez wspomnianych historyków Kościoła? Czy Sokrates i Sozomen, który w dużym stopniu oparł swoją *Historię kościelną* na dziele Sokratesa¹, tak samo postrzegali tę cesarzową?

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Bizancjum, e-mail: sbralewski@o2.pl.

¹ Na zależność przekazu Sozomena od Sokratesa zwracano uwagę wielokrotnie. Por G.C. Hansen, *Einleitung*, [w:] *Sozomenus, Kirchengeschichte*, eds I. Bidez, G.Ch. Hansen, „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller”, Neue Folge, Bd. IV, Berlin 1995, s. XLV–XLVII; G.F. Chesnut, *The First Christian Histories. Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret, and Evagrius*, Paris 1977, s. 205; G. Sabbah, *Introduction*, [w:] *Sozomène, Histoire Ecclésiastique*, vol. I–II, eds B. Grillet, G. Sabbah, „Sources Chrétiennes” no 306, Paris 1983, s. 59; F. Young, *From*

Czy Sozomen wprowadził jakieś istotne zmiany w wizerunku owej władczyni stworzonym przez jego poprzednika? Oto pytania, na które postaram się odpowiedzieć w tym artykule, zwłaszcza że mimo rozwijającego się obszaru badań dotyczących kobiet w późnej starożytności żaden uczony nie zajmował się jeszcze wspomnianą kwestią.

Sokrates wprowadza Justynę do swojej narracji w *Historii kościelnej* w sensacyjnym wątku dotyczącym bigamii w rodzinie cesarskiej. W jego relacji cesarz Walentynian I za życia swej małżonki Sewery poślubił kolejną żonę Justynę². Historyk podkreślił, że władca, poślubiając drugą żonę, nie pozbył się pierwszej, z którą miał syna Gracjana³. Mało tego, wydał ustawę i ogłosił ją publicznie, co zaznaczył Sokrates, że każdy poddany, który wyrazi taką

Nicaea to Chakedon, London 1983, s. 32; T.D. Barnes, *Athanasius and Constantius. Theology and Politics in the Constantinian Empire*, Cambridge 1993, s. 206; T. Urbainczyk, *Observations on the differences between the Church Histories of Socrates and Sozomen*, „Historia” 1997, vol. XLVI, s. 355–356. Peter van Nuffelen (*Un Héritage de Paix et de Piété. Étude sur les histoires ecclésiastiques de Socrate et de Sozomène*, Leuven–Paris–Dudley 2004) poświęcił całą monografię porównaniu obydwu *Historii kościelnych* pod kątem podobieństw i różnic. W przekonaniu Pawła Janiszewskiego (*Żywioły w służbie propagandy, czyli po czyjej Kościele stoi Bóg. Studium kłęk i rzadkich fenomenów przyrodniczych u historyków Kościoła w IV i V wieku*, [w:] *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. T. Derda, E. Wipszycka, t. III, Kraków 2000, s. 153) Sozomen „chciał stworzyć konkurencyjne dla Sokratesa dzieło, bliższe kanonom klasycznej literatury i gustom klasycyzujących środowisk intelektualnych Konstantynopola”. W moim przekonaniu zależność dzieła Sozomena od Sokratesa prawdopodobnie wynikała z zaangażowania pierwszego z nich w konflikty wewnątrzkościelne, których kulminacja nastąpiła na synodzie efeskim (*latrocinium efesinum*) w roku 449. Jego *Historia kościelna*, dedykowana cesarzowi Teodozjuszowi II, mogła być próbą przekonania władcy do zmiany prowadzonej przez niego polityki kościelnej, ale żeby odniosła pożądany skutek, musiała być szybko napisana; toteż Sozomen zreinterpretował i rozszerzył napisane wcześniej dzieło Sokratesa; por. S. Bralewski, *Obraz papiestwa w historiografii kościelnej wczesnego Bizancjum*, Łódź 2006, s. 274–278.

² Prawdopodobnie miała sycylijskie pochodzenie, gdyż spokrewniona była z wieloma ważnymi rzymskimi rodami. Por J. Rougé, *Justine, la belle Sicilienne*, „Latomus” 1974, no 33, s. 676–678. François Chausson (*Stemmatta Aurea: Constantin, Justine, Théodose. Revendications généalogiques et idéologie impériale au IVe s.*, Rome 2007, s. 160–188) uważał ją za prawnuczkę Konstancjusza I, czyli krewną Konstancy Wielkiego. Przez związki z rodem Konstancy jej pochodzenie wywodzi się z Ilyrii, co ma tłumaczyć jej przekonania ariańskie. Por. D. Woods, *The constantinian origin of Justina (Themistius, Or. 3.43b)*, „The Classical Quarterly” 2004, No. 54, s. 325–327.

³ Sokrates, *Historia ecclesiastica*, IV 31, 10; 15, ed. G.C. Hansen, „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller”, Neue Folge, Bd. I, Berlin 1995, s. 267–268.

wolę, będzie mógł poślubić dwie legalne małżonki⁴. Historyk dodatkowo zapewnił o istnieniu takiego prawa (καὶ ὁ μὲν νόμος προέκειτο)⁵. Pikanterii całej sprawie w ujęciu historyka dodawał fakt, że to najpierw Sewera, choć sama była kobieta, zachwyliła się urodą Justyny, dzieląc się swoimi spostrzeżeniami na jej temat z mężem. Sama zaś dobrze poznała wdzięki dziewczyny, którą zaopiekowała się „jako będąca bez ojca”⁶ i dopuściła do tak bliskiej komitywy, że razem zażywały kąpieli, zatem, czego autor nie dopowiedział, nie kryły przed sobą swej nagości⁷. Historyk wskazywał, że Justyna była piękną dziewczicą⁸. W dalszej swojej relacji podał zaś, że ze związku z Justyną narodził się Walentynian Młodszy oraz trzy córki: Justa, Grata i Galia, z których dwie pierwsze żyły w dziewiczym stanie do śmierci, a Galia została poślubiona przez Teodozjusza I⁹.

W dalszej swej relacji Sokrates przedstawił Justynę jako wyznawczynię religii ariańskiej¹⁰, zaznaczając, że za życia swego męża nie miała żadnych możliwości wyrządzenia szkód wyznawcom wiary we

⁴ Socrates, HE IV 31, 16, s. 268.

⁵ Socrates, HE IV 31, 17, s. 268. Podobne prawo nigdy nie istniało; por. J. Rougé, *La pseudo-bigamie de Valentinien Ier*, „Cahiers d’Histoire” 1958, no 3, s. 5–15; A.D. Manfredini, *Valentiniano I e la bigamia*, „Studi in onore di Cesare Sanfilippo”, Milano 1985, vol. VII, s. 361–386.

⁶ Wedle Sokratesa (HE IV 31, 11–12, s. 267) jej ojciec Justyn, zwierzchnik prowincji Picenum, został stracony na polecenie cesarza Konstancjusza II z powodu proroczego snu zapowiadającego, że jego potomek zostanie cesarzem. W rzeczywistości należał do stronników uzurpatora Magnencjusza, skoro wydał za niego córkę (por. Zosimos, *Historia nova*, IV 19,1; 43,1, ed. F. Paschoud, 2, Paris 1979, s. 279–280; 311) i prawdopodobnie to było przyczyną kary śmierci, którą poniósł.

⁷ Socrates, HE IV 31, 13–14, s. 267–268.

⁸ Socrates, HE IV 31, 13; 14, s. 267–268. W przekonaniu Jeana Rougé (*Justine...*, s. 677) „Pour ce qui est de sa beauté, réelle ou non, il nous est impossible de le savoir, elle découle uniquement du récit graveleux de Socrate”. Jednak także Zosimos (*Historia nova*, IV 43,1, s. 311) pisał o jej wyjątkowej urodzie. Prawdopodobnie w tym czasie nie była już dziewicą, gdyż związek z Walentynianem był jej drugim małżeństwem, chyba że uznamy jej pierwsze małżeństwo za białe, jak sądził Jean Rougé (*Justine...*, s. 677). Według Liz James (*Empresses and Power in Early Byzantium*, London 2001, s. 63–64) Justyna zwróciła na siebie uwagę Walentyniana I dzięki swojemu małżeństwu z uzurpatorem Magnencjuszem.

⁹ Socrates, HE IV 31, 17–18, s. 268.

¹⁰ Justyna jako zwolenniczka rozwiązań doktrynalnych przyjętych na synodzie w Ariminum należała do homojużjan. W Mediolanie, którego Kościół przed elekcją Ambrożego zarządzany był w latach 355–373 przez ariańskiego biskupa Auksenjusza (Auxentius), homojużjanie stanowili poważną siłę. Por. D.W. Williams, *Ambrose of Milan and the End of the Arian-Nicene Conflicts*, Oxford 1995, s. 78, 112–113; T.D. Barnes, *Valentinian, Auxentius and Ambrose*, „Historia” 2002,

współistotność, po jego śmierci zaś, sprawując opiekę nad małoletnim synem, występowała przeciwko Ambrożemu, biskupowi Mediolanu¹¹. Wedle historyka zamierzała zesłać go na wygnanie, lecz spotkała się z oporem ludności, która darząc Ambrożego nieprzeciętną sympatią, w czynny sposób przeciwstawiła się wykonawcom jej woli¹². Dopiero uzurpacja Maksyma i nieoczekiwane zabójstwo cesarza Gracjana, mającego 24 lata, miały uśmierzyć gniew Justyny przeciwko Ambrożemu¹³. Co ciekawe, Rufin z Akwilei, którego *Historię kościelną* Sokrates znał dobrze, pisał o bezbożności

vol. LI, s. 235–236. Por. też M.S. Williams, *Auxentius of Milan: From Orthodoxy to Heresy*, „Studia Patristica” 2013, vol. LXVI, s. 263–272.

¹¹ Socrates, HE V 11, 3–5, s. 285. Podobnie rzecz przedstawił Rufin z Akwilei (*Historia ecclesiastica*, XI, 15, eds E. Schwartz, T. Mommsen, F. Winkelmann, „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller”, Neue Folge, Bd. VI, Berlin 1999, s. 1020–1021) i Teodoret z Cyru (*Historia ecclesiastica* V 13, 1, eds L. Parmentier, G.Ch. Hansen, „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller”, Neue Folge, Bd. V, Berlin–New York 2009, s. 303). Z relacji samego Ambrożego (Ep. 75a [21a] – *Sermo contra Auxentius de basilicis tradendis*, ed. M. Zelzer, Vienna 1982, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 82, s. 82–107) wynika, że cesarzowa znajdowała się pod wpływem Merkuryna, ariańskiego biskupa Durostorum, który przybył do Mediolanu ok. 382 r., przyjął imię Auksencjusz (Ep. 75a [21a], 22, s. 96), zmarłego ariańskiego biskupa Mediolanu, poprzednika Ambrożego na biskupim tronie, i zyskał znaczące wpływy na dworze młodego Walentyniana. Por. K. Iłski, *Idea jedności politycznej, społecznej i religijnej w świetle pism Ambrożego z Mediolanu*, Poznań 2001, s. 310–311. Według Neila McLynna (*Ambrose of Milan. Church and Court in a Christian Capital*, Berkeley–Los Angeles–London 1994, s. 172–173) Walentynianem nie kierowała cesarzowa matka, lecz jakiś wysoki urzędnik dworski.

¹² Socrates, HE V 11, 6, s. 285. Por. także Rufinus Aquileiensis, HE XI, 15, s. 1021; Theodoretus Cyrensis, HE V 13, 5–6, s. 304. W rzeczywistości był to konflikt o bazyliki, których dla siebie domagali się arianie wsparci przez Walentyniana II. Por. H.F. Campenhausen, *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker*, Berlin–Leipzig 1929, s. 192; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'Empire romain. Contribution à l'histoire des rapports de l'Église et de l'État à la fin du IV siècle*, Paris 1933, s. 511–514; F.H. Dudden, *The life and times of St Ambrose*, Oxford 1935, s. 270–297; A. Lenox-Conyngham, *The Topography of the Basilica Conflict of A.D. 385/6 in Milan*, „Historia” 1982, vol. XXXI, s. 353–363; K. Iłski, *op. cit.*, s. 309–318.

¹³ Socrates, HE V 11, 6–10, s. 285–286. Autor *Chronicon Paschale* (380, ed. W. Dindorf, Bonnae 1832, s. 562) przypisywał Justynie współudział w zamordowaniu Gracjana, lokując to wydarzenie w konstantynopolitańskim hipodromie, doszukując się przyczyny na gruncie religijnym. Wskazywał bowiem, że Gracjan był chrześcijaninem, a Justyna arianką. Według Liz James (*op. cit.*, s. 74) podejrzania te spadły na cesarzową, gdyż zakładano, że chciała umocnić pozycję swego syna. Na hipodrom jako miejsce zamordowania Gracjana wskazywał wcześniej Jan Malalas (*Chronographia*, 344, ed. J. Thurn, Berlin–New York 2000, s. 266), który jednak nie czynił żadnych sugestii co do winy Justyny. Na temat śmierci

(*impietas*) Justyny¹⁴, porównując ją do Jezabel, żony króla Achaba i prześladowczyni proroka Eliasza, w Apokalipsie św. Jana, symbolizującej fałszywą prorokinię zwodzącą chrześcijan¹⁵. Jak zatem widać, Sokrates świadomie zrezygnował z przedstawiania Justyny jako bezbożnej.

Mamy zatem w *Historii kościelnej* Sokratesa złożony obraz cesarzowej Justyny. Z jednej strony historyk przedstawił ją jako niezwyklej urody kobietę, dla której władca nie tylko zdecydował się na bigamię, lecz także postanowił zmienić prawo, dopuszczając możliwość poślubienia dwóch żon, i która dała mu czwórkę potomstwa. Z drugiej jednak strony – jako gorliwą ariankę za życia męża czy to nieobnoszącą się ze swymi przekonaniem religijnymi, czy też niemającą nań dostatecznego wpływu w tej materii, aby skłonić go do działań przeciw zwolennikom nicejskiego *credo*. Historyk wskazywał, że to po śmierci męża Justyna stała się groźną dla wyznawców ortodoksji, o czym mógł się przekonać biskup Ambroży będący wówczas na Zachodzie ich niewątpliwym liderem. Dopiero czynny opór ludności i uzurpacja Maksyma zmusiły ją do zaniechania działań skierowanych przeciwko nicejczykom. W obrazie cesarzowej Justyny wykreowanym przez Sokratesa z Konstantynopola widzimy więc kobietę heretyczkę, co nie przeszkadzało historykowi podkreślać jej nadzwyczajnej urody, z powodu której cesarz wprowadzić miał nowe prawo, umożliwiające mu jej poślubienie.

Sozomen również pisał na temat Justyny, ale przedstawił ją nieco inaczej. Zrezygnował z opisu jej urody, pominął kwestię bigamii oraz prawa zezwalającego na poślubienie dwóch żon, prawdopodobnie, znając obowiązujące prawo, odrzucił przekaz swego poprzednika jako nieprawdziwy. Skupił się natomiast na jej proariańskich poczynaniach, rozwijając i poprawiając przekaz Sokratesa. Wyjaśnił, dlaczego usiłowała doprowadzić do wygnania Ambrożego. Podkreślał więc podobnie do swego poprzednika, że Justyna była

Gracjana por. *Chronicon Paschale 284–628 AD*, eds M. Whitby, M. Whitby, Liverpool 1989, s. 51, przyp. 159.

¹⁴ Rufinus Aquileiensis, HE XI, 15, s. 1021. Według Rufina Justyna, walcząc z Ambrożym, usiłowała skłócić lud (*animare et inflammare ad discordiam populos*). Ten zaś przyrównywał ją do Ewy, która zwiódła Adama, do Jezabel, prześladowczyni proroka Eliasza, czy do Herodiady, która kazała zabić Jana Chrzciciela. Por. A. Belleli, *Justine en Jézabel. La fabrication textuelle d'une mauvaise impératrice romaine dans la première moitié du Ve siècle*, „Revue des Études Tardo-antiques” 2016, no 6, s. 93–107.

¹⁵ Ap 2, 20–23.

zwolenniczką doktryny ariańskiej¹⁶. Dodał jednak, że usiłowała zapewnić zwycięstwo w Kościele zwolennikom doktryny przyjętej na synodzie w Ariminum¹⁷, zwalczając naukę soboru w Nicei, przez co wywołała zamęt w życiu kościelnym, i sprawiała wiele kłopotu Ambrożemu, biskupowi Mediolanu. Ponieważ ten stał w obronie nicejskiej formuły, wywołał gniew cesarzowej, która oskarżyła go przed synem o obrażę¹⁸. Sozomen wyraźnie sugeruje, że chodziło o oszczercze oskarżenia rozmijające się z prawdą. Walentynian, dając jednak wiarę w oskarżenia matki, skierował przeciwko biskupowi żołnierzy, którzy przypuściwszy szturm do świątyni, przemocą wywlekli z niej Ambrożego, by go wywieźć na wygnanie, jednak nie dopuścili do tego wierni, którzy otoczyli biskupa zwartym pierścieniem i stawili opór żołnierzom, gotowi ponieść śmierć w obronie swojego pasterza¹⁹.

Na skutek tego wydarzenia Justyna zapalać miała jeszcze większym gniewem przeciwko Ambrożemu i postanowiła popieraną przez siebie doktrynę wprowadzić mocą prawa. Sozomen dalszą swoją relację oparł ściśle na przekazie Rufina z Akwilei²⁰. Wedle niej Benevolus²¹, urzędnik, w przekonaniu Sozomena, odpowiedzialny za stanowienie prawa²², wymawiał się od tego jako wyznawca Kościoła powszechnego i nie uległ mimo różnorodnych zachęt cesarzowej, kuszony obietnicą otrzymania jeszcze zaszczytniejszego urzędu. Benevolus miał demonstracyjnie zdjąć pas z bioder i rzucić go pod stopy władczyni, wskazując, że nie uczyni z piastowanej godności, ani nawet z wyższej, żołdu płaconego za bezbożność (ἀσεβείας)²³. Cesarzowa znalazła jednak urzędników, którzy spełnili jej wolę, sformułowali przepis prawny zezwalający bez obawy gromadzić się

¹⁶ Sozomenus, HE VII 13, 2, s. 316.

¹⁷ Pisał o tym wcześniej Rufin z Akwilei (HE XI, 15, s. 1021).

¹⁸ Sozomenus, HE VII 13, 3, s. 316. Por. także Rufinus Aquileiensis, HE XI, 15, s. 1021.

¹⁹ Sozomenus, HE VII 13, 4, s. 316–317.

²⁰ Rufinus Aquileiensis, HE XI, 16, s. 1021–1022.

²¹ PLRE I, s. 161; por. także N. McLynn, *op. cit.*, s. 181; T.D. Barnes, *Ambrose and the Basilicas of Milan in 385 and 386: The Primary Documents and their Implications*, „Zeitschrift für antikes Christentum” 2002, Bd. IV, s. 292–293.

²² Jak zaznaczył Rufin z Akwilei (HE XI, 16, s. 1021), Benevolus był *memoriae sriniis praesidenti*. Stał więc na czele *scrinium memoriae* i jako jego przełożony (*magister memoriae*) nie miał uprawnień do redagowania prawa. Por. R. Delmaire, *Les institutions du Bas-Empire romain de Constantin à Justinien*, Paris 1995, s. 65–73.

²³ Sozomenus, HE VII 13, 6, s. 317.

wszystkim dzielającym poglądy uczestników synodu zebranego w Ariminum, a później w Konstantynopolu; ci natomiast, którzy by im w tym przeszkodzili albo zgłaszali żądania przeciwne zarządzeniu cesarskiemu, mieli być karani śmiercią²⁴. Wprowadzeniu w czyn wspomnianych rozporządzeń przeszkodzić miała śmierć Gracjana, gdyż, w przekonaniu Sozomena, Justyna pod wpływem tak wielkiego nieszczęścia poniechała swego gniewu przeciw Ambrożemu, tym bardziej że w kierunku Italii posuwały się wojska uzurpatora Maksyma, który prowadzić miał działania zbrojne pod pretekstem obrony świętej wiary ojców i organizacji Kościoła²⁵, a sam Walentynian wraz z matką szukali schronienia w Tessalonice²⁶. Ostatecznie, wedle historyka, zwycięstwo Teodozjusza nad uzurpatorem zapewniło Kościołowi w Italii pomyślność, do której przyczynić się miała także naturalna śmierć cesarzowej Justyny²⁷.

W relacji Sozomena na temat Justyny mamy więc obraz zawziętej heretyczki²⁸, matki młodocianego cesarza, pragnącej narzucić przemocą wyznawaną przez siebie doktrynę całemu Kościołowi. Bezwzględnie zwalczającą oponentów, niecofającą się przed oszczerstwem w imię zasady, że cel uświęca środki, o czym przekonał się Ambroży, lider ortodoksów na Zachodzie. Oddającą się bezbożności i odwołującą się do przekupstwa nawet wobec urzędników, byle tylko zrealizować swoje bezbożne zamiary. Wyraźnie zatem Sozomen rozwinął negatywną stronę obrazu cesarzowej stworzonego przez Sokratesa, pominawszy informacje, które mogłyby ocieplić jej wizerunek, jak te dotyczące jej niezwyklej urody, sieroctwa czy macierzyństwa, wszak obok Walentyniana była jeszcze matka

²⁴ Sozomenus, HE VII 13, 7, s. 317. W Kodeksie Teodozjusza (XVI, 1, 4, ed. Th. Mommsen, „Sources Chrétiennes” no 497, Paris 2005, s. 118–121) pt. *De fide catholica* istnieje ustawa Walentyniana Młodszego z dnia 23 I 386 r. zapewniająca wyznawcom formuły synodu w Ariminum swobodę gromadzenia się na nabożeństwa. Ogłoszona została więc trzy lata później, niż zakładał Sozomen, czyli już po śmierci cesarza Gracjana, który był przecież ortodoksem i z którym Justyna musiała się liczyć.

²⁵ Podobnie na ten temat pisał Rufin z Akwilei (HE XI, 16, s. 1021).

²⁶ Sozomenus, HE VII 13, 8–11, s. 317–318. Wedle Rufina (HE XI, 16, p. 1022) cesarzową Justynę spotkał los wygnańca, jaki sama przeznaczyła wcześniej dla kapłanów Boga.

²⁷ Sozomenus, HE VII 14, 7, s. 319.

²⁸ Podobny negatywny obraz cesarzowej Justyny znajdziemy u biografy Ambrożego, Paulina z Mediolanu (*Vita Ambrosii* 11; 15; 20, *Patrologiae cursus completus, series latina*, ed. J.-P. Migne, 14), który przedstawił ją nie tylko jako zwolenniczkę arianizmu, lecz także mściwą kobietę targaną złymi emocjami. Por. także L. James, *op. cit.*, s. 153.

trzech córek, na co Sokrates zwracał uwagę. Prawdopodobnie więc dla Sozomena fakt, że Justyna była zwolenniczką nauki ariańskiej, determinował jej negatywny obraz.

Jak zatem widać, obraz cesarzowej Justyny naszkicowany w *Historiach kościelnych* Sokratesa i Sozomena bardzo się różni. Pierwszy z nich przedstawił ją w sposób bardziej wszechstronny, drugi – jednostronny. Sokrates zwrócił uwagę przede wszystkim na jej piękno, które wzbudzało podziw nie tylko u mężczyzn, lecz także u kobiet. Cesarz, zauroczony nią, jak dowodził Sokrates, zmienił prawo i zalegalizował bigamię, aby się z nią ożenić. Tak więc dziewczyna, która dostała się na dwór cesarski jako sierota, dzięki swym fizycznym walorom stała się cesarżową i urodziła swemu mężowi liczne potomstwo. Informacja o jej heterodoksji została podana przez historyka później, niewątpliwie jako mniej ważna, kiedy ten wspomniał o gniewie cesarzowej na Ambrożego, biskupa Mediolanu. Te negatywne emocje władczyni miały zostać wyciszone w związku z uzurpacją Magnusa Maksymusa i zabójstwem na jego polecenie Gracjana, pasierba Justyny z pierwszego małżeństwa Walentyniana I z Sewerą. Dla Sozomena zaś Justyna to wyłącznie zwolenniczka doktryny ariańskiej, odznaczająca się bezbożnością. Władczyni, która w walce z ortodoksją posługiwała się oszustwem i przemocą, a popierane przez siebie rozwiązania doktrynalne starała się narzucić mocą prawa, przekupując odpowiedzialnych za jego stanowienie urzędników. W dodatku bezwzględnie zwalczająca swoich przeciwników religijnych, skoro mieli oni być karani śmiercią na mocy wspomnianych rozporządzeń. Przy czym Sozomen świadomie pominął wszystkie wątki z jej życia podnoszone przez poprzednika, które ocieplały jej wizerunek, a dotyczyły jej urody, sieroctwa czy macierzyństwa. Tak więc wyraźnie w przekonaniu Sozomena, w przeciwieństwie do poglądu Sokratesa, piękno nie mogło być atrybutem heretyka.

Bibliografia

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Ambrosius Mediolanensis, *Epistulae*, ed. M. Zelzer, Vienna 1982, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 82.

Chronicon Paschale, ed. W. Dindorf, Bonnæ 1832.

Chronicon Paschale 284–628 AD, eds M. Whitby, M. Whitby, Liverpool 1989.

- Codex Theodosianus*, XVI, ed. Th. Mommsen, „Sources Chrétiennes” no 497, Paris 2005.
- Ioannes Malalas, *Chronographia*, ed. J. Thurn, Berlin–New York 2000.
- Paulinus Mediolanensis, *Vita Ambrosii*, *Patrologiae cursus completus, series latina*, ed. J.-P. Migne, 14, 29–50.
- Rufinus Aquileiensis, *Historia ecclesiastica*, eds E. Schwartz, T. Mommsen, F. Winkelmann, „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller”, Neue Folge, Bd. VI, Berlin 1999.
- Socrates, *Historia ecclesiastica*, ed. G.C. Hansen, „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller”, Neue Folge, Bd. I, Berlin 1995.
- Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique*, eds G.C. Hansen, P. Périchon, P. Maraval, „Sources Chrétiennes” no 477, Paris 2004.
- Sozomène, *Histoire Ecclésiastique*, vol. I–II, eds B. Grillet, G. Sabbah, „Sources Chrétiennes” no 306, Paris 1983.
- Sozomenus, *Historia ecclesiastica*, eds I. Bidez, G.Ch. Hansen, „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller”, Neue Folge, Bd. IV, Berlin 1995.
- Theodoretus Cyrensis, *Historia ecclesiastica*, eds L. Parmentier, G.Ch. Hansen, „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller”, Neue Folge, Bd. V, Berlin–New York 2009.
- Zosimos, *Historia nova*, ed. F. Paschoud, 2, Paris 1979.

OPRACOWANIA

- Barnes T.D., *Ambrose and the Basilicas of Milan in 385 and 386: The Primary Documents and their Implications*, „Zeitschrift für antikes Christentum” 2002, Bd. IV, s. 282–299.
- Barnes T.D., *Athanasius and Constantius*, Cambridge 1993.
- Barnes T.D., *Valentinian, Auxentius and Ambrose*, „Historia” 2002, vol. LI, s. 227–257.
- Belleli A., *Justine en Jézabel. La fabrication textuelle d'une mauvaise impératrice romaine dans la première moitié du Ve siècle*, „Revue des Études Tardo-antiques” 2016, no 6, s. 93–107.
- Bralewski S., *Obraz papiestwa w historiografii kościelnej wczesnego Bizancjum*, Łódź 2006.
- Campenhausen H.F., *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker*, Berlin–Leipzig 1929.
- Chausson F., *Stemmatta Aurea: Constantin, Justine, Théodose. Revendications généalogiques et idéologie impériale au IVe s.*, Rome 2007.
- Chesnut G.F., *The First Christian Histories. Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret, and Evagrius*, Paris 1977.
- Delmaire R., *Les institutions du Bas-Empire romain de Constantin à Justinien*, Paris 1995.
- Dudden F.H., *The life and times of St Ambrose*, Oxford 1935.
- Ilski K., *Idea jedności politycznej, społecznej i religijnej w świetle pism Ambrożego z Mediolanu*, Poznań 2001.

- James L., *Empresses and Power in Early Byzantium*, London 2001.
- Janiszewski P., *Żywioły w służbie propagandy, czyli po czyjej stronie stoi Bóg. Studium klęsk i rzadkich fenomenów przyrodniczych u historyków Kościoła w IV i V wieku*, [w:] *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. T. Derda, E. Wipszycka, t. III, Kraków 2000, s. 5–191.
- Lenox-Conyngham A., *The Topography of the Basilica Conflict of A.D. 385/6 in Milan*, „Historia” 1982, vol. XXXI, s. 353–363.
- Manfredini A.D., *Valentiniano I e la bigamia*, „Studi in onore di Cesare Sanfilippo”, Milano 1985, vol. VII, s. 361–386.
- McLynn N., *Ambrose of Milan. Church and Court in a Christian Capital*, Berkeley–Los Angeles–London 1994.
- Nuffelen P. van, *Un Héritage de Paix et de Piété. Étude sur les histoires ecclésiastiques de Socrate et de Sozomène*, Leuven–Paris–Dudley 2004.
- Palanque J.-R., *Saint Ambroise et l'Empire romain. Contribution à l'histoire des rapports de l'Église et de l'État à la fin du IV siècle*, Paris 1933.
- Rougé J., *Justine, la belle Sicilienne*, „Latomus” 1974, no 33, s. 676–678.
- Rougé J., *La pseudo-bigamie de Valentinien Ier*, „Cahiers d'Histoire” 1958, no 3, s. 5–15.
- Urbainczyk T., *Observations on the differences between the Church Histories of Socrates and Sozomen*, „Historia” 1997, vol. XLVI, s. 355–373.
- Young F., *From Nicaea to Chakedon*, London 1983.
- Williams D.W., *Ambrose of Milan and the End of the Arian-Nicene Conflicts*, Oxford 1995.
- Williams M.S., *Auxentius of Milan: From Orthodoxy to Heresy*, „Studia Patristica” 2013, vol. LXVI, s. 263–272.
- Woods D., *The constantinian origin of Justina (Themistius, Or. 3.43b)*, „The Classical Quaterly” 2004, No. 54, s. 325–327.